

ПОЛТАВСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ЗАХИСТ ПРАВ, СВОБОД
ТА ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ
І ГРОМАДЯНИНА:
ГАЛУЗЕВО-ПРАВОВИЙ
ДИСКУРС**

Колективна монографія

За редакцією
Наталії Гуторової та Ігоря Криницького

Харків
«Право»
2023

УДК 34
3-38

*Рекомендована вченою радою Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 10 листопада 2023 р.)*

**Захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина: галузево-
3-38 правовий дискурс : монографія / за ред. Н. Гаторової та І. Криницького ;
Полтав. юрид. ін-т Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого . – Харків :
Право, 2023. – 440 с.
ISBN 978-966-998-676-4**

ISBN 978-966-998-676-4

© Автори, 2023

© Видавництво «Право», 2023

ЗМІСТ

Передмова	5
Батигіна О. М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	8
Божко В. М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	41
Гаркуша А. О. ВПЛИВ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПАРАДИГМУ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ.	69
Гринько Л. П. КРИПТОГРАФІЯ ЯК ЗАСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ І ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ	86
Гуторова Н. О. ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	97
Кабальський Р. О., Гнатюк А. Ю. ЗАХИСТ ПРАВА НА СВОЄЧАСНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ ШЛЯХОМ ПРОТИДІЇ ЗАТЯГУВАННЮ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	110
Козаченко А. І. ВТІЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ ПРАВОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТАХ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	123
Криницький І. Є. ТРАНСПОРТНИЙ ПОДАТОК ЯК ПОДАТОК НА РОЗКІШ (НА ТЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ) ...	156
Куцупал С. В. ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ (СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ).....	188
Куш О. Є. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ОСОБАМИ В СТАНІ СП'ЯНИННЯ: НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ	199

ється увага на те, о превентивними, шення. Водночас СПЛ пояснює- сту», який відпо- теріальна вимога, нкретній справі. ти використаний искорення остан- після закінчення жливим, а можна и превентивними ви зумовлена по- же бути усунута

союзу мають до- гуванню строків аходах: викорис- овадження елек- их проваджень, ових процедур, примусу у випад- в судового про- користовується и для вітчизня- конодавства ви-

Козаченко А. І.

ВТІЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ ПРАВОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТАХ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розділ 1

Вітчизняна традиція правового обмеження державної влади другої половини XVII – XIX ст.

Конституційна традиція та її складова частина – конституціоналізм, носять національний характер, оскільки процес їхнього формування відбувається по мірі політичного розвитку нації, сприйняття прогресивних національних політико-правових учень та завдяки іншим внутрішнім чинникам. Водночас, важлива роль у цьому процесі належить зовнішньому фактору – запозиченню прогресивного іноземного конституційно-правового досвіду. Результатом розвитку конституційної традиції в демократичних країнах світу стало формування конституціоналізму. Україна має власну багатовікову історію становлення і розвитку національної конституційної традиції та конституціоналізму.

Питання витоків української конституційної традиції є актуальним, адже процес формування сучасної європейської моделі конституціоналізму в Україні продовжується і у наш час. Дослідження української конституційної традиції, її розвиток та утворення національного конституціоналізму набуло актуальності для вітчизняної історико-правової науки лише наприкінці XX- початку XXI ст. Історія розвитку конституційно-правових явищ України стала предметом дослідження І. Й. Бойка, С. П. Головатого, В. Д. Гончаренка, В. М. Єрмолаєва, В. С. Кульчицького, О. В. Кресіної, О. М. Мироненка, В. В. Речицького, В. О. Рум'янцева, Б. Й. Тищика, В. А. Чеховича, Ю. С. Шемшученка та інших науковців.

Доктрина сучасного конституціоналізму спирається на основоположну ідею обмеження державної влади¹. Наріжним каменем конституціоналізму і парламентаризму є сукупність принципів, порядку діяльності та інституційних механізмів, що використовуються з метою правового обмеження державної влади². З огляду на це, однією із функцій конституції, складової конституціоналізму, є обмежувальна функція. Як наголошують провідні фахівці у галузі конституційного права, «генетично конституція виникає як правовий обмежувач державної влади, який стримує свавілля і узурпацію влади, закріплює народовладдя, права людини і поділ влади»³. Межі державно-владної діяльності органів публічної влади конституції сучасних демократичних країн світу визначаються суверенітетом народу, правами і свободами людини і громадянина, а також втіленням у конституційну практику принципу поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову.

Метою цієї роботи стало дослідження впливу національної конституційної традиції правового обмеження державної влади на конституційні акти України другої половини XVII – початку XXI ст. Найвагомішими історичними віхами втілення традиції обмеження державної влади слід вважати Конституцію України 1710 р., проекти конституцій і законодавчі акти України доби визвольних змагань 1917–1920 рр. та Конституцію України 1996 р. Здійснюючи історико-правове дослідження, автор не ставить перед собою за мету опрацювання питань теорії механізму обмеження державної влади та проведення конституційно-правового аналізу організації державної влади, передбаченої чинною Конституцією України.

Процес зародження вітчизняної конституційної традиції відноситься до доби Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX–XIV ст.). Джерелами, що засвідчують зародження конституційної традиції українського народу є правові звичаї, літописи, канонічне право, угоди з Візантією X ст., княжі уроки, устами і грамоти. Особливе місце серед джерел конституційної традиції належить правовому збірнику «Русь-

¹ Битяк, Ю. П., Барабаш, Ю. Г., & Кучерявенко, М. П. (2013). Публічно-правова доктрина України. *Правова доктрина України*. (Т.1–5), Право, С. 91.

² Афанасьєва, М. В., & Єзеров, А. А. (2017). Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. Юридична література, 6.

³ Слінько, Т. М., Летнянчин, Л. І., & Веніславський, Ф. В. (2020). Конституційне право України: підручник. Право, 43

ка Правда» XI ст.¹. Основними складовими конституційної традиції давньоруської доби стали положення про обмеження влади князя та вічове народовладдя, колегіальність органів державної влади, діяльність народного суду верви, ідеї про соціальну рівність, права людини та справедливий суд.

Розвиток вітчизняної конституційної традиції та формування раннього українського конституціоналізму припадає на добу Речі Посполитої й України-Гетьманщини (друга половина XVI – XVIII ст.). Польсько-литовський державно-правовий досвід мав позитивний вплив на розвиток конституційної думки в Україні. Для державного ладу Речі Посполитої була характерна низка прогресивних, як на той час, ознак: виборність та обмеження влади короля, діяльність виборного, колегіального, строкового, станово-представницького органу – сейму. Через Річ Посполиту із Західної Європи до України проникали конституційні ідеї Просвітництва й Реформації, які сприяли формуванню і розвитку національної конституційної традиції².

Утворення Української держави у 1648 р. поклало початок процесу становлення раннього вітчизняного конституціоналізму. Козацькі демократичні правові звичаї Запорозької Січі – «давні права та вольності козацькі» – зберегли свою чинність в Україні-Гетьманщині і стали одним із джерел конституційного права. У процесі державотворення гетьман і генеральний уряд керувалися апробованою впродовж тривалого часу козацькою системою звичаєвого права. Спираючись на нього, в Україні було встановлено республіканську форму правління. Використання правових звичаїв сприяло формуванню в Україні-Гетьманщині таких демократичних, республіканських інститутів, як виборність, колегіальність, підконтрольність та підзвітність органів влади, що є складовими механізму обмеження державної влади³.

Джерелами конституційного права України стали гетьманські універсали, накази та грамоти, які захищали права і свободи представників окремих суспільних станів, встановлювали виборний, представ-

¹ Мироненко, О. М. (1997). Історія Конституції України. Ін Юре, 10–12.

² Козаченко, А. (2021). Конституційна традиція та конституціоналізм в Україні: поняття, витoki та періодизація розвитку. *Конституційна традиція української державності*. Відп. ред. С. Головатий. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 27.

³ Козаченко, А. І. (2020). Історія розвитку конституціоналізму в Україні : навч. посібник. Астрія, 35.

ницький, колегіальний характер органів публічної влади. Так, наприклад, універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. передбачали захист прав православного духовенства, міщан і шляхти Києва, Львова, Ніжина, Слуцька та інших міст і містечок. Універсалом, що був ухвалений у червні 1657 р., гетьман підтверджував «права та вольності» шляхти Пінського повіту та діючу систему адміністративних і судових органів¹.

Юридичним чином конституційну традицію правового обмеження державної влади у другій половині XVII ст. закріпили україно-польські та україно-московські міжнародні угоди: Зборівська угода 1649 р., Переяславські статті 1654 р. та 1659 р., Глухівські статті 1669 р., Котопські статті 1672 р., Коломацькі статті 1687 р. О. М. Мироненко одним із перших серед вітчизняних науковців звернув увагу на конституційний характер зазначених угод². Міжнародні угоди визнавали чинність козацьких демократичних правових звичаїв – «давніх прав та вольностей».

Зборівська угода, укладена 1649 р. з Річчю Посполитою, закріпила за гетьманом повноваження голови Української козацької автономії. Польща визнала право козаків обирати гетьмана Генеральною радою. Стаття 1 Зборівської угоди підтверджувала повноваження гетьмана, які Польща визнавала за цим урядовцем у минулому – «котрих є якінебудь потвердження в книгах»³.

Відповідно до Переяславських статей 1654 р., укладених із Московським царством, за гетьманом визнавався статус голови суверенної держави та повноваження, котрі передбачалися козацьким звичаєвим правом. За Генеральною радою юридичним чином було закріплено право обирати гетьмана. Але угода 1654 р. позбавила козацьку Генеральну раду права усувати гетьмана від влади та притягувати його до юридичної відповідальності⁴. Таке розширення влади гетьмана

¹ Крип'якевич, І. Бутич, І. & (Ред.) Смолій, В. (1998). Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657. *Матеріали українського дипломатарію. Універсали українських гетьманів*. Серія І. Видавничий дім «Альтернативи», 112, 133, 149, 177, 205, 219, 231–235.

² Мироненко, О. М. (1997). Історія Конституції України. Ін Юре, 20.

³ Гончаренко, В. Д. (Ред.). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 5.

⁴ Ермолаєв, В. М., & Козаченко, А. І. (2002). Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII–XVIII ст.): навч. посібник. Право, 82.

ної влади. Так, напри-
—1657 рр. передбачали
і шляхти Києва, Льво-
Універсалом, що був
ував «права та вольно-
ему адміністративних

правового обмеження
пили україно-польські
івська угода 1649 р.,
ькі статті 1669 р., Ко-
7 р. О. М. Мироненко
звернув увагу на кон-
одні угоди визнавали
вичаїв — «давніх прав

осполитою, закріпила
козацької автономії.
Генеральною радою.
повноваження гетьмана,
ому — «котрих є які-

, укладених із Мос-
ус голови суверенної
козацьким звичаєвим
ом було закріплено
вила козацьку Гене-
а притягувати його
ння влади гетьмана

версали Богдана Хмель-
Універсали українських
133, 149, 177, 205, 219,

н Юре, 20.

законодавства України:

управління Української
раво, 82.

передбачала лише Переяславська угода 1654 р. завдяки надзвичайно високому авторитету Б. Хмельницького і його підтримки козацькою старшиною та рядовим козацтвом. Всі наступні україно-московські угоди другої половини XVII ст. обмежували повноваження гетьмана.

За Переяславськими статтями 1659 р. Україна набувала статусу автономії у складі Московського царства. З огляду на це, україно-московська угода 1659 р. передбачала суттєве обмеження влади гетьмана, зокрема, з питань судочинства та зовнішньої політики¹. Переяславські статті 1659 р. та наступні україно-московські угоди відновили право Генеральної ради позбавляти гетьмана посади, отримавши на це згоду царського уряду. Стаття 7 Переяславської угоди 1659 р., ст. 20 Глухівської угоди 1669 р., ст. 6 Переяславської угоди 1674 р. і ст. 11 Коломацької угоди 1687 р. визнавали за Генеральною радою право притягувати гетьмана до кримінальної відповідальності на підставі звинувачення у державній зраді².

Глухівська угода 1669 р. гарантувала дотримання традиційних козацьких прав і вольностей. Царський уряд визнавав чинність козацького права та повноваження гетьмана, котрі ним передбачалися. З ініціативи козацької старшини Глухівська угода 1669 р. узаконила звичай, що передбачав обмеження повноважень гетьмана Радою старшин. Стаття 6 заборонила гетьманові одноосібно розпоряджатися маєтностями та звертатися до царя з клопотаннями про надання дворянства. Гетьман мав право здійснювати судочинство тільки у складі судової колегії. А ст. 19 передбачала впровадження механізму контролю козацької старшини за діяльністю гетьмана³.

Конотопська угода 1672 р. запровадила додаткові обмеження повноважень гетьмана. Стаття 4 законодавчо закріпила за Радою старшин право контролювати діяльність гетьмана та з санкції царя розглядати питання зовнішньої політики⁴. За Конотопською угодою 1672 р. гетьман не мав права позбавляти старшин займаних посад і чинити над ними суд⁵. За Коломацькою угодою 1687 р. гетьман міг розпоряджати-

¹ Єрмолаєв, В. М., & Козаченко, А. І. (2002). Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII- XVIII ст.): навч. посібник. Право, 87.

² Там само, 87, 129, 147, 164.

³ Там само, 129.

⁴ Єрмолаєв, В. М., & Козаченко, А. І. (2002). Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII- XVIII ст.): навч. посібник. Право, 137.

⁵ Там само, 136.

ся земельним фондом та висувати кандидатів на отримання дворянства, погоджуючи свої рішення із Радою старшин. Стаття 22 Коломацької угоди заборонила гетьманові без санкції Ради старшин встановлювати податки¹.

Отже, обмеження влади гетьмана передбачало передачу частини його повноважень колегіальному органу – Раді старшин. Наприкінці XVII ст. відбувся процес обмеження повноважень органу козацького народовладдя Генеральної козацької ради на користь Ради старшин, що суперечить принципу правового обмеження державної влади. Так, за гетьманування І. Мазепи Генеральну козацьку раду не було скликано жодного разу. Водночас, слід наголосити на тому, що І. Мазепа не обмежував, передбачені Коломацькою угодою 1687 р., права козацько-старшинської еліти – основного носія конституційної традиції обмеження одноосібної влади гетьмана.

Міжнародні угоди стали важливим джерелом конституційного права України. Вони мали вищу юридичну силу, встановлювали територію України, врегульовували її державно-правовий статус, діяльність вищих та місцевих органів державної влади, адміністративно-територіальний поділ, судоустрій, податкову систему. Спираючись на козацьке звичаєве право, міжнародні угоди юридично закріпили в Українській державі права та свободи реєстрових козаків, міщан і православного духовенства, виборність, колегіальність, підконтрольність та підзвітність органів влади. Міжнародні угоди узаконили козацький звичай, що вимагав колегіального вирішення найважливіших адміністративних, військових, фінансових, судових та інших справ, закріпили підконтрольність гетьмана Раді старшин. Положення про суверенітет України, про права і свободи козаків та інших суспільних станів, про обмеження влади гетьмана реалізовані у міжнародних угодах, слід вважати важливою складовою конституційної традиції правового обмеження державної влади та процесу зародження вітчизняного конституціоналізму².

Джерела раннього українського конституціоналізму доби Гетьманщини відображають договірні суспільно-політичні традиції, що існу-

¹ Єрмолаєв, В. М., & Козаченко, А. І. (2002). Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII- XVIII ст.): навч. посібник. Право, 166, 171.

² Козаченко, А. І. (2016). Наукові погляди на проблему історії виникнення вітчизняного конституціоналізму. *Теорія і практика правознавства: електр. наук. фах. вид. НЮУ ім. Я. Мудрого*, 1(9), 4–5 : <http://nauka.jur-akadeny.kharkov.ua>

вали у країнах Центральної та Східної Європи. Головна договірна традиція, яка стала основою для розвитку українського конституціоналізму, полягала у намаганні захистити інтереси України-Гетьманщини як держави, так і представників її еліти у різних договірних формах, що закладали основи правового регламентування суспільних відносин.

Результатом розвитку національної конституційної традиції стала Конституція України 1710 р., відома широкому загалу як Конституція Пилипа Орлика, що мала назву «Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді». У 2021 р. оригінал рукопису Конституції України 1710 р., який зберігається в Національному архіві Швеції, вперше було доправлено до України та опубліковано у виданні «Конституційна традиція української державності»¹. Опрацювання рукопису дає можливість науковцям провести об'єктивні дослідження цього документу і дати відповіді на низку питань, котрі отримали неоднозначну оцінку істориків права².

Преамбула Конституції України 1710 р. розкриває історію виникнення та розвитку українського (руського) народу і Війська Запорозького. Основна ідея Конституції полягає у тому, що українська державність бере свій початок у Київській Русі. Цим закладався історичний пріоритет українського народу та його природне право на власну національну державу. Джерелом Конституції проголошувалися «закони батьківщини і старі вольності», «давні звичаї» та «стародавні закони»³.

¹ Головатий, С. (Ред.). (2021). Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 47–131.

² Гончаренко, В. Д. (Ред.). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 3; Головатий, С. (2021). Золота корона української правничої спадщини. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 210.

³ Головатий, С. (Ред.). (2021). Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді. *Конституційна традиція укра-*

Отже, Конституція Пилипа Орлика 1710 р. декларувала наступність української конституційної традиції.

Водночас, автори Конституції України 1710 р. спиралися на ідеї природного права та європейського просвітництва. Політико-правові погляди П. Орлика формувалися під впливом викладача Києво-Могилянської академії С. Яворського, котрий отримав освіту в колегіумах Львова, Любліна, Познані та Віленській академії. П. Орлику були відомі праці Г. Гроція, Т. Гобса, Дж. Локка, С. Пуффендорфа та інших європейських просвітителів¹. Як наслідок, Конституція України 1710 р. має низку спільних рис із Великою хартією вольностей 1215 р. і Біллем про права 1689 р. Англії².

Конституція Пилипа Орлика 1710 р. стала першою спробою у практиці європейського конституціоналізму, де передбачено поділ державної влади на три гілки законодавчу, виконавчу і судову, а отже – механізм обмеження державної влади. Метою запровадження такого механізму влади було намагання козацької старшини посилити ефективність державної влади та не допустити узурпацію влади як гетьманом, так і окремими угрупованнями козацьких старшин. Іншими важливими факторами, що за умов політичної нестабільності спонукали творців Конституції Пилипа Орлика на запровадження принципу обмеження державної влади, була ідея втілення механізму соціального захисту нижчих суспільних станів та підвищення ефективності функціонування державного механізму.

Вагома роль у справі конституювання принципу правового обмеження влади належала соратникам Пилипа Орлика – козацьким старшинам А. Войнаровському, І. Ломиковському, Ф. Мировичу, І. Максимовичу³. Вони виходили з того, що конституція – це угода між гетьманом і козацькою старшиною, котра повинна передбачати обмеження влади гетьмана. Так, ст. VI Конституції Пилипа Орлика обґрунтовувала необхідність обмеження влади Гетьмана тим, що у другій половині

їнської державності. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 77.

¹ Головатий, С. (2021). Золота корона української правничої спадщини. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 212.

² Мироненко, О. М. (1997). Історія Конституції України. Ін Юре, 24.

³ Кресін, О. В. (2005). Пакти й конституції законів і вольностей Запорозького Війська 1710 р. *Український історичний журнал*, 2, 193.

XVII ст. «деякі Гетьмани Війська Запорозького узурпували владу, порушували всіляке природне право й рівність»¹. Окрім цього, розробники Конституції враховували позитивний досвід обмеження королівської влади у Речі Посполитій. Впливовим учасником конституційного процесу, котрий наполягав на закріпленні принципів обмеження державної влади, стало запорозьке козацтво на чолі із кошовим отаманом К. Гордієнком. Запорожці прагнули поширити демократичні принципи військового самоврядування Запорозької Січі на всю Україну-Гетьманщину.

Вищі органи державної влади і управління закріплено у статтях VI – IX Конституції України 1710 р. До них відносилися Генеральна рада, Гетьман та Генеральні старшини і Генеральний Суд. Генеральна рада – орган законодавчої влади української держави. Спираючись на козацьке звичаєве право, Конституція Пилипа Орлика 1710 р. не передбачала механізму формування Генеральної ради шляхом виборів. Як зазначено у статті VI Конституції України 1710 р., участь у роботі Генеральної ради була не правом, а обов'язком для генеральних старшин, полковників, полкових старшин, сотників та генеральних радників (радних козаків) – виборних представників від полків і сотень України-Гетьманщини, а також козацьких представників обраних від Запорозької Січі². Генеральна рада скликала за рішенням Гетьмана тричі на рік, як це передбачало козацьке звичаєве право Запорозької Січі. Конституційне закріплення термінів скликання Генеральної ради мало за мету обмеження влади Гетьмана і зумовлювалося тим, що наприкінці XVII – початку XVIII ст. гетьмани І. Самойлович та І. Мазепа фактично відмовилися від скликання Генеральної ради. У Конституції відсутня норма, згідно з якою Генеральна рада мала право обирати

¹ Головатий, С. (Ред.). (2021). Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 87.

² Головатий, С. (Ред.). (2021). Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 87.

Гетьмана та звільняти його із займаної посади, що пояснюється установленою практикою таких повноважень Генеральної ради на підставі козацького звичаєвого права. Стаття VI Конституції України 1710 р. передбачала механізм підконтрольності та підзвітності Гетьмана Генеральній раді¹.

Виконавча влада, згідно Конституції України 1710 р., належала Раді генеральних старшин та Гетьману. Рада генеральних старшин мала виконувати функції уряду – вищого органу виконавчої влади. Без погодження із Радою генеральних старшин Гетьман не мав права ухвалювати управлінські рішення, що зазначено у ст. VI: «аби у Вітчизні нашій першими серед радників були генеральні старшини»². Конституція детально регламентує статус Гетьмана як глави держави. Стаття X проголошує, що Гетьману належить «доглядати», «владою своєю забороняти», «... щодо всього Війська Запорозького»³. Згадана стаття заборонила Гетьманові призначати на посади козацьких старшин, але він мав право затверджувати старшин, обраних козацькими радами⁴. Запровадження інституту генерального скарбника передбачало обмеження фінансових повноважень Гетьмана та здійснення контролю за використанням об'єктів державної власності й бюджету⁵.

У ст. XVI Конституції України 1710 р. за Гетьманом закріплено функцію забезпечення прав і свобод людини та функцію забезпечення соціального захисту: «людям бідним, убогим найменшого здириства не чинити», «права і вольності військові непорушно зберігати й охороняти»⁶. Як декларувала ст. X виборні, представницькі органи влади і місцевого самоврядування – козацькі ради та магістрати – повинні були забезпечити права і свободи «рядових козаків» і «простолудинів» від посягань урядовців⁷.

¹ Головатий, С. (Ред.). (2021). Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 89–90.

² Там само, 87.

³ Там само, 95.

⁴ Там само, 95–96.

⁵ Там само, 93.

⁶ Там само, 101.

⁷ Там само, 95–96.

Конституція України 1710 р. лише у загальних рисах врегульовувала судову владу. Згідно ст. VII судова влада належала Генеральному суду, який мав діяти незалежно від Гетьмана¹, що варто кваліфікувати як запровадження принципу незалежності судової гілки влади. Генеральний суд мав право розглядати позови на Гетьмана, генеральних старшин, полковників, генеральних радників та інших урядовців.

Стаття XIII Конституції України 1710 р. підтверджувала право міст на самоврядування, яке вони отримали на основі магдебурзького права², що свідчить про визнання Україною європейських механізмів децентралізації влади через міське самоврядування доби середньовіччя.

Встановлюючи межі державно-владної діяльності органів публічної влади, творці Конституції України 1710 р., керувалися ідеями народного суверенітету, дотримання прав і свобод людини, принципом поділу влади на три гілки, виборності, колегіальності та підзвітності органів державної влади, обмеженні повноважень Гетьмана. Тому її слід вважати першою спробою в історії вітчизняного конституціоналізму реалізації принципу правового обмеження державної влади.

Конституція України 1710 р. є вагомим результатом розвитку раннього європейського і вітчизняного конституціоналізму, адже вона поєднувала у собі передові досягнення європейської та вітчизняної політико-правової думки початку XVIII ст., європейську та національну конституційну традицію. Як наголошує С. П. Головатий, Конституція України 1710 р. містила концептуальні елементи ідеології Американської та Французької революцій кінця XVIII ст.: ідеологію лібералізму, республіканізму та християнства³.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок ліквідації національної державності України Російською імперією процес формування української конституційної традиції сповільнився. Але у другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях, що перебували у складі Австрійської

¹ Головатий, С. (Ред.). (2021). Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 91.

² Там само, 99.

³ Головатий, С. (2021). Золота корона української правничої спадщини. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 230.

імперії, виникли умови для розвитку національної конституційної традиції. А вже після прийняття конституцій 1848, 1849 рр. та конституційних законів 1867 р., Австрійська імперія стала на шлях формування раннього конституціоналізму.

Австрійські конституції не передбачали запровадження федеративного устрою. Галичина і Буковина не отримали політичної автономії, хоча здобули право на власну крайову конституцію. Крайові конституції для Галичини і Буковини 1850 р. були розроблені австрійським урядом без урахування української конституційної традиції. Конституції були «даровані» імператором Австрії та ухвалені без участі представників від Галичини і Буковини. Але, незважаючи на ігнорування української конституційної традиції австрійським урядом, формування раннього конституціоналізму в Австрійській імперії давало можливість західним українцям ідентифікувати себе представниками окремої нації, брати участь у виборах депутатів австрійського рейхстагу та галицького і буковинського крайових сеймів та отримати досвід парламентської діяльності. Під впливом буржуазно-демократичної революції в Австрії 1848 р. сформувалися конституційно-правові погляди представників соціал-демократичної конституційної концепції Ю. Бачинського, О. Терлецького, С. Подолинського та І. Франка, які послідовно розвивали конституційні ідеї про децентралізацію влади через громадське самоврядування, права і свободи людини, соціальну справедливість.

Розділ 2

Конституційна традиція правового обмеження державної влади в Україні XX – початку XXI ст.

Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії стала каталізатором для розвитку українського конституціоналізму, що спирався на ліберальну соціал-демократичну конституційну концепцію. Особливого значення набули конституційно-правові ідеї М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри. Українська Центральна Рада ухвалила чотири Універсали – конституційно-правові акти і програмні документи, проекти Конституції України: «Статут вищого управління України» 1917 р., Конституцію Української Народної Республіки (далі – УНР) 1917 р. та «Статут про державний устрій, права і вольності УНР» – Конститу-

ї конституційної
349 рр. та консти-
на шлях форму-

ження федератив-
тичної автономії,
райові конститу-
ні австрійським
традиції. Консти-
і без участі пред-
и на ігнорування
ядом, формуван-
ї давало можли-
вниками окремої
рейхстагу та га-
ти досвід парла-
тичної револю-
правові погляди
концепції Ю. Ба-
анка, які послі-
цію влади через
соціальну спра-

я державної

г.
а каталізатором
ирався на лібе-
ю. Особливого
вського, В. Ви-
валила чотири
окументи, про-
країни» 1917 р.,
- УНР) 1917 р.
Р» – Конститу-

цію УНР 1918 р. Новітня вітчизняна конституційна традиція обмеження державної влади формувалася під впливом Конституції США 1787 р. та демократичних конституцій країн Європи¹. Наукове підґрунтя у підвалини національної конституційної традиції правового обмеження влади заклали відомі фахівці у галузі конституційного права того часу С. Дністрянський, О. Ейхельман, С. Рудницький, В. Старосольський.

З огляду на широкий перелік інституційних механізмів правового обмеження державної влади особливе значення має III Універсал Української Центральної Ради (далі – УЦР). Він проголосив автономний статус УНР у складі демократичної Росії. Згідно із III Універсалом до складу української автономії мали входити дев'ять етнічних українських губерній. УЦР проголошувалася органом законодавчої влади, а Генеральний Секретаріат – вищим органом виконавчої влади УНР. Універсал містив програму широких демократичних перетворень: проголошував загальновизнані демократичні права людини і громадянина, скасовував смертну кару і приватну власність на землю, проголошував необхідність розвитку місцевого самоврядування, визнавав право на національно-персональну автономію руського, єврейського, польського та інших народів, що проживали в Україні, встановлював восьмигодинний робочий день і робітничий контроль над промисловістю. В Універсалі наголошувалося, що «остаточні форми державного устрою будуть визначені на Українських та Всеросійських Установчих Зборах»². III Універсал – це конституційно-установчий акт та програмний документ, який став значним кроком на шляху до прийняття демократичної Конституції УНР.

10 грудня 1917 р. Мала Рада УЦР після постатейного розгляду у трьох читаннях у поіменному режимі затвердила проєкт Конституції УНР. Розділ I проєкту Конституції УНР закріплював територію та автономний державно-правовий статус УНР у складі Федеративної Російської Республіки. Розділ II містив перелік демократичних прав і свобод громадян УНР. Організація влади будувалася на принципах поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Згідно розділів IV–VI ви-

¹ Козаченко, А. І. (2018). Конституційний процес за доби Української Центральної Ради (1917–1918 рр.). *Проблеми законності: зб. наук. праць*. Відп. ред. В. Я. Тацій, 140, 13.

² Смолій, В. А., & Верстюк, В. Ф. (Ред). (1996). Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : У 2-х т. Т. 1. (4 березня – 9 грудня 1917 р.). Наукова думка, 398–401.

щими органами влади УНР були Всенародне Зібрання – орган законодавчої влади і Кабінет Міністрів – вищий орган виконавчої влади УНР. Формування та порядок діяльності Всенародного Зібрання УНР відповідало принципам парламентаризму. Проект Конституції УНР встановлював парламентську республіку. Він передбачав судові гарантії діяльності місцевого самоврядування та національних організацій¹. Таким чином, проект Конституції УНР 1917 р. відповідав національній конституційній традиції правового обмеження державної влади та основним принципам європейського конституціоналізму початку ХХ ст.

Проект Конституції УНР 1917 р. мав бути винесений на розгляд і затвердження Установчих Зборів УНР, скликання яких було заплановане на 22 січня 1918 р. Але проведення виборів до Установчих Зборів зірвала війна більшовицької Росії проти УНР.

29 квітня 1918 р. Мала Рада УЦР прийняла «Статут про державний устрій, права і вольності УНР». Згідно з IV Універсалом, санкціонувати Конституцію УНР повинні були Українські Установчі Збори. Конституція УНР 1918 р. не пройшла промульгацію і не була опублікована, а отже вона не набула чинності. Тому Конституцію УНР 1918 р. слід вважати конституційним проектом – результатом розвитку вітчизняної конституційної думки².

Перший розділ Конституції УНР 1918 р. містив загальні настанови: суверенітет держави, народний суверенітет як основне джерело державної влади, неподільність території України, розвиток місцевого самоврядування та надання національним меншинам України права на впорядкування своїх культурних прав³.

Другий розділ закріплював широкі політичні та особисті права і свободи громадян УНР, що можливо лише за умов обмеження державної влади. Конституція УНР 1918 р. однією із перших у Європі декларувала гендерну рівність, урівнювала у правах усіх громадян незалежно від національності, освіти, релігії, майнового становища

¹ Смолій, В. А., & Верстюк, В. Ф. (Ред). (1996). Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : У 2-х т. Т. 2. (10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.). Наукова думка, 5–10

² Козаченко, А. І. (2018). Конституційний процес за доби Української Центральної Ради (1917–1918 рр.). *Проблеми законності: зб. наук. праць*. Відп. ред. В. Я. Тацій, 140, 14.

³ Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 44.

(ст. 11–12). У статтях 15–18 Конституції УНР були проголошені свобода слова, друку, мітингів, свобода пересування, право на страйк, створення громадських організацій, якщо це не суперечить законодавству. Стаття 13 запроваджувала принцип Habeas Corpus – правила арешту та притягнення до юридичної відповідальності, право суду здійснювати контроль за законністю затримання та арешту. Тримання під вартою, як запобіжний захід, не могло перевищувати 24 години. Згідно зі ст. 14 в УНР скасовувалася смертна кара, тілесні покарання та покарання, що принижують людську гідність¹.

Розділи III–VI Конституції УНР врегульовували організацію державної влади. Стаття 22 встановлювала принцип народовладдя: джерелом державної влади в УНР є народ. Статті 23–25 закріплювали обмеження державної влади шляхом розподілу влади на три гілки, що передбачало створення Всенародних Зборів, Ради Народних Міністрів, Генерального Суду УНР; врегульовувався порядок їх організації та діяльності. Всенародні Збори будувалися на принципах європейського парламентаризму, формувалися шляхом всезагальних, прямих виборів шляхом таємного голосування за пропорційною системою виборів терміном на три роки². Згідно ст. 35 голова Всенародних Зборів мав статус голови держави. Рада міністрів формувалася Всенародними Зборами і перед ними несла відповідальність за свою діяльність³. Таким чином, за формою правління УНР мала бути парламентською республікою.

Важливою складовою Конституції УНР 1918 р. в частині правового обмеження державної влади є норми, що врегульовували діяльність місцевого самоврядування. Концептуальне положення щодо діяльності місцевого самоврядування на принципах децентралізації містила стаття 5, яка проголошувала: «Не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючись принципу децентралізації»⁴. М. Мірошніченко зазначає, що «суть концепту така: не державна влада віддає свої повноваження на місця, навпаки, самоврядні інсти-

¹ Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 45.

² Там само, 46.

³ Там само, 49.

⁴ Там само, 44.

тути влади на місцях не перешкоджають органу центральної влади у межах повноважень, визначених Статутом, порядкувати «всіма справами, які зістаються поза межами діяльності установ місцевої самоуправи»¹.

Органами місцевого самоврядування України проголошувалися виборні ради і управи громад, волостей та земель. Конституція УНР 1918 р. не містила переліку повноважень органів місцевого самоврядування, окрім того, що їм мала належати вся повнота влади на місцях. Уряд УНР міг лише контролювати і координувати дії місцевого самоврядування, але не повинен втручатися у його діяльність. Як зазначено у ст. 46 Рада Народних Міністрів «порядкує всіма справами, які зістаються за межами діяльності установ місцевої самоуправи»². Конституція УНР встановлювала судові гарантії діяльності місцевого самоврядування. Право скасовувати постанови органів самоврядування, що суперечили Конституції, належало Генеральному суду УНР³.

У ст. 39 Конституції УНР 1918 р. уперше в юридичній практиці того часу було передбачено, як інститут прямої демократії, право законодавчої ініціативи органів місцевого самоврядування, які об'єднували не менше 100 тисяч виборців⁴.

Автор поділяє тезу науковців про те, що «не запровадивши федеративного устрою за американським зразком, як і французької моделі централізації, Конституція УНР обрала шлях децентралізації з опорою на місцеве самоврядування»⁵.

З огляду на значення національного питання розділ VII Конституції УНР 1918 р. був присвячений організації національних союзів (спілок), які мали об'єднувати представників окремих національностей. Органи кожного національного союзу мали право видавати закони, які поширювали чинність на представників цього союзу. Конфлікти між національним союзом, з одного боку, і державними органами та орга-

¹ Мірошниченко, М. (2017). Ідея конституційної держави в стратегії державотворення за доби Української Народної Республіки. *Юридичний журнал «Право України»*, 11, 54.

² Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 49.

³ Там само, 46.

⁴ Там само, 48.

⁵ Слінько, Т. М., Летнянчин, Л. І., & Веніславський, Ф. В. (2020). Конституційне право України: підручник. Право, 34.

нами місцевого самоврядування, з іншого, щодо їх компетенції повинні були вирішуватися адміністративними судами¹.

Отже, Конституція УНР 1918 р. це важлива складова національної конституційної традиції. Водночас вона засвідчує модернізацію і прогресивний розвиток української конституційної традиції, що відбулося завдяки новітнім конституційним ідеям вітчизняних науковців та громадсько-політичних діячів, а також використання досягнень європейського конституціоналізму початку XX ст. Конституція УНР 1918 р. відповідає тим конституційним стандартам, які нині визнані міжнародною юридичною спільнотою демократичними, такими, що передбачають механізми правового обмеження державної влади.

Водночас, слід зазначити, що Конституція УНР 1918 р. не була бездоганною. На переконання дослідників, вона містила низку недоліків, пов'язаних, зокрема, із низькою ефективністю державного механізму парламентської республіки².

Наприкінці Першої світової війни розпочався процес державотворення на території Західної України, яка перебувала у складі Австро-Угорської імперії. 18 жовтня 1918 р. у Львові було скликано збори депутатів від Галичини та Буковини у Австрійському парламенті – всього 70 осіб та по три представники від політичних партій, духовенства і студентів, які проголосили себе Українською Національною Радою (Установчими зборами)³.

Першим програмним документом конституційного характеру, що відображав прагнення західних українців до втілення у життя української національної державної ідеї, стала Прокламація Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 р. Вона містила вимогу щодо підготовки проекту конституції, яка б гарантувала громадянам новоствореної на західних етнічних територіях Української держави пряме, рівне, таємне виборче право на основі пропорційної виборчої системи, а також національно-культурну автономію, доповнену представництвом від національних меншин.

¹ Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 51.

² Речицький, В. (2014). Конституціоналізм. Коротка версія. Права людини, 58; Томенко, М. (2015). Україна: історія Конституції : навч посіб. Генеза, 59.

³ Тищик Б. Й. (2004). Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923): історія держави і права. Тріада плюс, 131.

13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада ухвалила «Тимчасовий Основний закон ЗУНР». У ньому зазначалося, що «держава, проголошена на підставі самовизначення народів, охоплюючи весь простір колишньої австро-угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка»; визначалися кордони, закріплювався державний суверенітет і самостійність ЗУНР. Носієм суверенітету Основний закон проголошував народ, який здійснює свою владу через представницькі органи, обрані громадянами на основі загального, рівного, прямого, таємного виборчого права за пропорційною системою виборів. Найвищим органом влади мали стати Установчі Збори. До їх обрання функції парламенту мала виконувати Українська Національна Рада, а обов'язки уряду – Державний Секретаріат¹.

Як зазначає Б. Й. Тищик, в опублікованому 15 листопада 1918 р. роз'ясненні Української Національної Ради наголошувалося, що згідно з Основним законом організація державної влади в ЗУНР будується на принципах народовладдя, верховенства і суверенітету народу. Основними пріоритетами ЗУНР є демократичні засади виборчого права, захист прав трудящих, рівноправність громадян незалежно від віросповідання, раси, нації, статі². Це засвідчує те, що в основу Тимчасового Основного закону ЗУНР 1918 р. було покладено конституційну традицію правового обмеження державної влади.

Директорія, яка прийшла до влади в Україні у грудні 1918 р., офіційно не визнала себе правонаступницею УЦР. Однак у процесі конституювання нової організації державної влади вона спиралася на державотворчий досвід УЦР. Програмними документами конституційного характеру, що відображали прагнення Директорії до втілення у життя української національної конституційної традиції, стали політико-правові декларації та конституційні законодавчі акти.

Конституційним програмним документом слід вважати «Універсал Трудового конгресу до українського народу», прийнятий Трудовим Конгресом 28 січня 1919 р., який декларував закріплення демократичного ладу в Україні. Проте Універсал містив протиріччя між Директорією та українськими соціалістичними партіями у визначенні

¹ Гончаренко, В. Д. (Ред.). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 58–59.

² Тищик Б. Й. (2004). Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923): історія держави і права. Тріада плюс, 159.

стратегічних орієнтирів державотворення, відмовившись від принципу диктатури пролетаріату, Конгрес підтримав «трудовий принцип» організації державної влади¹.

Першим конституційним нормативним актом Директорії УНР став «Закон про форму влади на Україні», ухвалений Трудовим Конгресом у січні 1919 р. Згідно із Законом утворювалися комісії: земельна, бюджетна, закордонних справ, харчових справ, культурно-освітня та комісія з питань оборони. Загальний склад комісій Трудового Конгресу формувався шляхом виборів за принципом пропорційного представництва від усіх фракцій Конгресу. Директорії УНР надавалася верховна влада в Україні: право видавати закони, які затверджував Трудовий Конгрес, формувати Раду Народних Міністрів, якій належала виконавча влада. Таким чином, Трудовий Конгрес визнавав, що найвищу владу в державі між сесіями Конгресу здійснює Директорія².

Директорія УНР відмовилася від впровадження у життя Конституції УНР 1918 р. та працювала над підготовкою власної Конституції. За часів Директорії було розроблено й обговорено декілька проектів Основного Закону: «Основний Державний Закон УНР» урядової конституційної комісії, «Начерк проекту державного законодавства для Української Трудової Республіки» доктора права О. Копцюха, «Проект Конституції основ державних законів УНР» професора О. Ейхельмана³.

Для розробки проекту Конституції УНР 30 серпня 1920 р. Рада Міністрів створила урядову конституційну комісію у складі 16 осіб. Очолив комісію міністр закордонних справ УНР А. Ніковський. На розгляд урядової комісії було подано проекти УЦР, Всеукраїнської Національної Ради та О. Ейхельмана. За основу комісія прийняла проект Конституції, розроблений Всеукраїнською Національною Радою. Але за складних військово-політичних умов уряд С. Петлюри не зміг санкціонувати та ввести у дію підготовлений комісією «Основний державний закон Української Народної Республіки»⁴.

¹ Бойко, І. Й. (2021). Конституційні традиції в УНР за Директорії. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 346.

² Там само, 346–347.

³ Томенко, М. (2015). Україна: історія Конституції : навч. посіб. Генеза, 66–72; Слюсаренко, А. Г., & Томенко, М. В. (1993). Історія української конституції. Т-во «Знання України», 95–118..

⁴ Слюсаренко, А. Г., & Томенко, М. В. (1993). Історія української конституції. Т-во «Знання України», 92.

Зазначений проєкт Конституції УНР мав досконалу та узгоджену структуру. Він складався із 10 розділів і 158 артикулів (статей). Згідно з проєктом Україна визнавалася унітарною державою з поділом на землі. Артикул 2 проголошував принцип поділу державної влади на законодавчу (Державна Рада і Державний Сойм), виконавчу (Голова держави і Рада Міністрів) і судову владу (незалежні суди)¹. Розділ IV «Державна Рада і Державний Сойм» законодавчу владу закріплював за Державною Радою – однопалатним парламентом. Вона обиралася шляхом загальних, рівних, прямих виборів таємним голосуванням за пропорційною виборчою системою. Але до її формування законодавча влада повинна була належати Державному Сойму. Водночас артикули 58–105 врегульовували повноваження Державного Сойму, а не Державної Ради². Це свідчить про те, що робота над проєктом не була завершена. У розділі IV «Голова держави» верховну виконавчу владу закріплено за Головою держави і Радою міністрів, які несуть відповідальність перед Державним Соймом. Голова держави за пропозицією Голови Державного Сойму затверджує Голову Ради міністрів та міністрів. Голову держави обирає Державний Сойм, а після обрання Державної Ради його повинна обирати Державна Рада³.

Проєкт Конституції УНР 1920 р. детально врегульовував політичні, соціально-економічні, особисті та культурні права і свободи громадян. Так, зокрема, громадяни УНР мали право захищати свої трудові права, звертатися до уряду з петиціями, мали право емігрувати за кордон, захищалися принизливі покарання. Позбавлення громадянських прав допускалося тільки на певний термін і лише за умов «виняткового стану»⁴. Характерною рисою проєкту стала норма, за якою для юридичного забезпечення реалізації цих прав необхідно приймати спеціальні закони. Проєктом передбачалася відповідальність держави перед громадянином, що є одним із найважливіших елементів правової держави⁵.

¹ Слюсаренко, А. Г., & Томенко, М. В. (1993). Історія української конституції. Т-во «Знання України», 95.

² Там само, 102–111.

³ Там само, 110–112.

⁴ Слюсаренко, А. Г., & Томенко, М. В. (1993). Історія української конституції. Т-во «Знання України», 101.

⁵ Медвідь, А. Б. (2016). Правова регламентація прав та основоположних свобод людини у конституційних актах Української Народної Республіки 1917–1921 років. *Економіка та право*, 1(43), 104–105.

Діяльніс
проєкту Осно
новлював фу
стративно-те
і місто. Орга
винні були с
за якою обир
Органи місце
непрямих ви
порційною в

Спіраюч
УНР 1920 р.
дування по в
ня у стосунк
вання мусил
Органи місце
ки та повин
моврядуванн
стративному
значено нас
і потреби в м
зазначалося
врегульован

На думку
на націонал
ної влади. Д
ральної док
традиції. Ко
не закріпле
війни та мо
із проєктів
акти і проєкт
12 листо
вана сусідні

¹ Слюсаренко, А. Г., & Томенко, М. В. (1993). Історія української конституції. Т-во «Знання України», 95.

² Там само, 102–111.

³ Там само, 110–112.

Діяльність місцевого самоврядування врегульовував розділ VII проекту Основного державного закону УНР 1920 р. Артикул 133 встановлював функціонування місцевого самоврядування у таких адміністративно-територіальних одиницях: громада, волость, повіт, містечко і місто. Органи самоврядування громад, волостей, містечок і міст повинні були формуватися за виборчою системою, аналогічною тій, за якою обиралася Державна Рада, але з урахуванням цензу осілості. Органи місцевого самоврядування повітів та земель обиралися шляхом непрямих виборів громадами, волостями, містечками і містами за пропорційною виборчою системою¹.

Спираючись на принципи децентралізації, проект Конституції УНР 1920 р. не допускав підпорядкування органів місцевого самоврядування по вертикалі, а також проголошував автономію самоврядування у стосунках із місцевою адміністрацією. Однак місцеве самоврядування мусило виконувати розпорядження державної адміністрації. Органи місцевого самоврядування мали право встановлювати «податки та повинності, що є необхідними для їх урядування»². Місцеве самоврядування могло захищати порушені права у Найвищому Адміністративному Суді. Обсяг повноважень місцевого самоврядування визначено наступним чином: «вирішення питань про місцеві добра і потреби в межах своєї території». У проекті Конституції УНР 1920 р. зазначалося, що детально діяльність місцевого самоврядування буде врегульовано окремим законом³.

На думку автора, конституційний проект доби Директорії спирався на національну конституційну традицію правового обмеження державної влади. Директорія не відмовилася від соціал-демократичної ліберальної доктрини УЦР, що свідчить про наступність конституційної традиції. Конституціоналізм УНР цієї доби отримав часткове юридичне закріплення в окремих конституційно-правових актах. Але за умов війни та короткий період перебування Директорії при владі жоден із проектів Конституції не набув чинності, а конституційно-правові акти і програмні документи не були реалізовані на практиці.

12 листопада 1920 р., за умов, коли територія України була окупована сусідніми державами, уряд УНР на чолі з С. Петлюрою ухвалив

¹ Слюсаренко, А. Г., & Томенко, М. В. (1993). Історія української конституції. Т-во «Знання України», 115.

² Там само, 115.

³ Там само.

два конституційні закони, які мали діяти до прийняття Конституції УНР: «Закон про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в УНР» та «Закон про Державну Народну Раду УНР». Зазначені закони врегульовували діяльність вищих органів державної влади УНР: Директорії, Державної Народної Ради і Ради Народних Міністрів. Відповідно до Закону про тимчасове верховне правління УНР 1920 р. Директорія – це одноосібний орган, який очолює Голова Директорії. Законодавство не врегульовувало порядок формування та функціонування цього органу. До повноважень Голови Директорії відносилися промульгація законів, призначення Голови Ради Народних Міністрів та членів уряду, здійснення зовнішньополітичної діяльності та інше¹. Законодавство не передбачало відповідальності Голови Директорії перед Державною Народною Радою та не закріплювало за ним повноваження командувача збройних сил УНР.

Розділ IV Закону про тимчасове верховне правління УНР 1920 р. врегульовував статус Ради Народних Міністрів як вищого, колегіального органу виконавчої влади УНР. До складу Ради Народних Міністрів входили Голова, міністри та державний секретар. За свою діяльність Рада Народних Міністрів несла відповідальність перед Державною Народною Радою². На погляд І. Й. Бойка, недоліком Закону про тимчасове верховне правління УНР 1920 р. було те, що він недостатньо чітко визначав компетенцію уряду та його місце у системі органів державної влади³.

Відповідно до Закону про Державну Народну Раду УНР 1920 р. Державна Народна Рада мала статус органу законодавчої влади. Як зазначено у ст. 3, порядок виборів депутатів Державної Народної Ради та її кількісний склад визначається «особливим законом»⁴. До повноважень Державної Народної Ради належав контроль за діяльністю уряду та оголошення йому вотуму недовіри, затвердження державного

¹ Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 68.

² Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 70.

³ Бойко, І. Й. (2021). Конституційні традиції в УНР за Директорії. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 348.

⁴ Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 71.

яття Конституції
порядок законодав-
УНР». Зазначені
авної влади УНР:
х Міністрів. Від-
ння УНР 1920 р.
лова Директорії.
ня та функціону-
торії відносилася
одних Міністрів
льності та інше¹.
лови Директорії
ло за ним повно-

ння УНР 1920 р.
шого, колегіаль-
одних Міністрів
свою діяльність
ред Державною
Закону про тим-
він недостатньо
системі органів

ду УНР 1920 р.
ної влади. Як за-
Народної Ради
ом»⁴. До повно-
за діяльністю
ння державного

одавства України:

одавства України:

рії. Конституцій-
а організація «Ме-
8.

одавства України:

бюджету, ратифікація міжнародних угод, питання війни і миру. Конституційні закони детально врегульовували законодавчий процес в УНР. Розділ III Закону про тимчасове верховне правління УНР 1920 р. та розділ IV Закону про Державну Народну Раду УНР 1920 р. визначали порядок подання, розгляд і санкціонування законопроектів, публікацію законів та набуття їх чинності. Право законодавчої ініціативи належало Раді Народних Міністрів та Державній Народній Раді¹. На підставі ст. 13 Закону про тимчасове верховне правління УНР 1920 р. за умов, коли Державна Народна Рада не може функціонувати, право санкціонувати закони належало Раді Народних Міністрів та Голові Директорії². Ст. 25 Закону про Державну Народну Раду УНР 1920 р. надавала право громадянам УНР звертатися до Державної Народної Ради з петиціями – скаргами на діяльність державних установ³. Автор поділяє твердження В. М. Єрмолаєва стосовно того, що закріплення конституційними актами України доби визвольних змагань 1917–1920 рр. представницьких органів державної влади є свідченням «тяжіння до європейських зразків парламентаризму»⁴.

Згідно ст. 30 і 31 Закону про Державну Народну Раду УНР 1920 р. судова влада в УНР належала Вищому Суду Республіки. До його компетенції було віднесено розгляд справ про адміністративні правопорушення та кримінальні злочини, скоєні членами уряду та іншими державними службовцями⁵.

Таким чином, тимчасові конституційні закони Директорії УНР 1920 р., ухвалені за умов надзвичайного воєнного стану, зосереджували верховну владу в руках Голови Директорії, надавали йому широкі повноваження в галузі виконавчої влади, що, на погляд автора, є підставою стверджувати про встановлення президентсько-парламентської республіки; передбачали принцип розподілу державної влади на три гілки та систему стримувань і противаг, що свідчить про наступність конституційної традиції правового обмеження державної влади.

¹ Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 68–69, 74–76.

² Там само, 69.

³ Там само, 75.

⁴ Єрмолаєв, В. М. (2021). Концепції державотворення доби національно-визвольних змагань (1917–1920 роки). *Проблеми законності. Збірник наукових праць*, 154, 47.

⁵ Гончаренко, В. Д. (Ред). (2007). Історія конституційного законодавства України: збірник документів. Право, 76.

Проте питання кваліфікації форми правління України за доби Директорії УНР є доволі неоднозначним. З огляду на це, існують різні точки зору науковців щодо форми правління Директорії. Так, І. Й. Бойко вважає, що за умов складної військово-політичної ситуації з метою посилення виконавчої влади у період Директорії УНР відбувся поступовий перехід від парламентської до парламентсько-президентської республіки¹.

Після поразки у війні проти більшовицької Росії наступність національної конституційної традиції забезпечував уряд УНР в еміграції, який отримав назву Державний Центр Української Народної Республіки². Він діяв, керуючись конституційними законами «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» та «Про Державну Народну Раду УНР» від 12 листопада 1920 р. Після закінчення Другої світової війни за участі громадських організацій та політичних сил в еміграції уряд УНР в 1948 р. ухвалив новий конституційний закон «Тимчасовий Закон про реорганізацію Українського Державного Центру» (далі – Тимчасовий Закон 1948 р.). Тимчасовий Закон 1948 р. не мав юридичної сили на території України, яка на той час перебувала у складі СРСР. Проте він був важливою складовою національної конституційної традиції, результатом розвитку конституційно-правової думки.

Тимчасовий Закон 1948 р. врегульовував діяльність вищих органів влади Державного Центру УНР в еміграції: Президента, Віцепрезидента, Уряду і Української Національної Ради³. Українська Національна Рада «виконувала функції тимчасового законодавчого представництва аж до скликання на звільненій від окупації українській національно-державній території Установчих Зборів»⁴. Вона формувалася з числа обраних представників від українських політичних партій терміном на 4 роки. До повноважень Української Національної Ради відносилося ухвалення законів та державного бюджету, затвердження

¹ Бойко, І. Й. (2021). Конституційні традиції в УНР за Директорії. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 347.

² Панова, І. Ю. (2009). Утворення державного центру УНР в екзилі: політико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*, 3, 78–79.

³ Винар, Л. & Пазуняк, Н. (1993). Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. Фундація ім. С. Петлюри, 311.

⁴ Там само, 311–312.

звіту уряду, обрання Президента та Віцепрезидента терміном на 5 років, Голови та Президії Ради, членів Контрольної ради і Конституційного трибуналу¹.

Стаття 17 Тимчасового Закону 1948 р. містить перелік повноважень Президента, який мав статус верховного командувача військ УНР, призначав голову і членів уряду, затверджував закони, ухвалені Українською Національною Радою, здійснював зовнішньополітичну діяльність. У виняткових випадках Президент міг за пропозицією уряду розпустити Українську Національну Раду². Розділ 4 закріплював діяльність уряду УНР, який ніс відповідальність перед Українською Національною Радою і Президентом. Голова уряду спільно із Президентом визначав напрямки діяльності уряду, вносив на розгляд Української Національної Ради ухвалені урядом законопроекти³.

Таким чином, діяльність Державного Центру УНР в екзилі засвідчувала наступність національної конституційної традиції правового обмеження державної влади, ідей народного суверенітету, демократії та парламентаризму. Згідно з Тимчасовим Законом 1948 р. про реорганізацію Українського Державного Центру уряду УНР в еміграції, організація державної влади будувалася на принципах поділу влади на три гілки та системі стримувань і противаг.

Конституційне будівництво радянської доби носило специфічний характер. У цей час було прийнято чотири Конституції УРСР. Але радянські конституції не відповідали європейським принципам конституціоналізму, а конституційні явища цього періоду слід кваліфікувати як псевдоконституціоналізм. У радянський період українська конституційна традиція була знехтувана, адже радянські конституції розроблялися виключно на основі більшовицької (комуністичної) ідеології, яка лише декларувала ідею обмеження державної влади.

Формування сучасного вітчизняного конституціоналізму розпочалося із прийняття Декларації про державний суверенітет України 1990 р. та проголошення Акту про незалежність України 1991 р.

¹ Винар, Л. & Пазуняк, Н. (1993). Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. Фондація ім. С. Петлюри, 312–313.

² Там само, 319.

³ Там само, 323.

Основною подією втілення у життя національної конституційної традиції та процесу формування конституціоналізму стало прийняття Верховною Радою Конституції України 1996 р., яка проголосила людину найвищою соціальною цінністю в Україні, а утвердження і забезпечення прав людини – головним обов'язком держави. У Преамбулі до Конституції України 1996 р. зазначено, що Верховна Рада від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, приймає Конституцію, «спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення», «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми та прийдешніми поколіннями»¹, що, по суті, слід розуміти як визнання та закріплення наступності національної конституційної традиції.

Основоположні принципи правового обмеження державної влади закріплено у Загальних засадах Конституції України 1996 р. Так, ст. 5 закріпила республіканську форму правління та принцип народовладдя, згідно з яким право змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і таке право не може бути узурповано державою. Стаття 6 проголосила поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Органи державної влади мають виконувати свої повноваження відповідно до Конституції та законодавства України. Стаття 7 гарантує діяльність місцевого самоврядування, як важливий чинник децентралізації влади². Важливою складовою механізму обмеження державної влади стало конституційне закріплення демократичних прав і свобод людини і громадянина, що закріплено у розділі II Конституції України 1996 р.³. Згідно зі ст. 69 народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми народної демократії. За ст. 71 вибори до органів державної влади і органів місцевого самоврядування є вільними, відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування⁴. Суттєвою ознакою демократичного характеру Конституції України 1996 р. та передбачено-

¹ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996) Феміна, 3.

² Там само, 4–5.

³ Там само, 8–21.

⁴ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996) Феміна, 35.

го нею механізму правового обмеження державної влади є пряма дія конституційних норм (ст. 8)¹.

Серед науковців немає одностайності стосовно визначення форми правління, адже у Конституції України 1996 р. відсутнє нормативне формулювання щодо конкретної моделі республіканської форми правління². Але розподіл повноважень між вищими органами влади, на думку переважної більшості вчених-конституціоналістів, свідчить, що Конституція України 1996 р. встановила президентсько-парламентську республіку³. З огляду на конституційний статус Президента України, специфіку цього інституту в системі органів державної влади, а також тих змін, яких він зазнав з часу запровадження у 1991 р., вітчизняними науковцями проведено значну кількість глибоких досліджень інституту президента⁴.

Президент України посідає особливе місце у системі органів державної влади і не належить до жодної із гілок влади, він отримує свої повноваження безпосередньо від народу, адже згідно ст. 103 Конституції України 1996 р. обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування⁵. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина. За ст. 111 Конституції України 1996 р. Президент може бути усунутий з посади Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину⁶, що є важливою складовою конституційної традиції обмеження влади.

¹ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996) Феміна, 5.

² Битяк, Ю. П., Барабаш, Ю. Г., & Кучерявенко, М. П. (2013). Публічно-правова доктрина України. *Правова доктрина України*. (Т.1–5), Право, 143.

³ Протасова, В. (2009). Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : Монографія. Право, 162.

⁴ Орзіх, М. (2009). Президентська республіка – різновид республіканської форми правління. *Право України*, 10, 72–77; Плахотнюк, Н., & Мельниченко, В. (2005). Повноваження Президента України у контексті конституційної реформи: структура, зміст, характер. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 12 (50), 5–15; Скрипнюк, В. М. (2010). Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти: монографія. Логос.

⁵ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996) Феміна, 35.

⁶ Там само, 40.

Особливо важливе місце в інституційному механізмі обмеження влади належить судовій гілці влади, що закріплено розділом VIII «Правосуддя» та розділом XII «Конституційний Суд України» Конституції України 1996 р. Стаття 147 визначає статус Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. До його компетенції відноситься вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, а також офіційне тлумачення Конституції та законів України¹.

Важливі норми обмеження державної влади містить розділ XIII «Внесення змін до Конституції України», де ст. 156–159 передбачено жорсткий механізм внесення змін до розділів I, III і XIII. Згідно зі ст. 157 до Конституції України не можуть бути внесені зміни, котрі передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина².

Таким чином, спираючись на Конституцію 1996 р., Україна розпочала будувати правову державу, де забезпечується обмеження державної влади для захисту інтересів громадян та їх об'єднань. Впровадження нових конституційних інститутів (Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Рахункової палати) започаткувало процес модернізації органів державної влади та місцевого самоврядування, орієнтуючись на європейські стандарти.

Найбільше нарікань в українського політикуму викликало встановлення Конституцією України 1996 р. президентсько-парламентської республіки, що передбачало надання Президентові широких повноважень у галузі виконавчої влади. Механізм президентсько-парламентської республіки не відповідав національній конституційній традиції правового обмеження державної влади. Централізація влади, що характерна для президентсько-парламентської республіки, не властива для країн європейської демократії. Серед країн Західної Європи лише Конституція Франції 1958 р., прийнята з ініціативи генерала Шарля де Голля за умов загрози громадянської війни, запровадила президентсько-парламентську форму правління. Після повалення комуністичних режимів у країнах Центральної Європи президентсько-парламентську республіку було встановлено лише у Польщі та Румунії³. Конституція

¹ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996) Феміна, 56.

² Там само, 58–59.

³ Скрипнюк, В. М. (2010). Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти: монографія. Логос, 62.

України
врядува
залиши
вої сист
На н
ної влад
про неос
уряду. К
нету Мі
надання
ційська
нету Мін
Необ
лася про
зміст Ос
було удо
аналізму
Проц
підтверд
змусив в
централі
орієнтац
і США. 8
№ 2222-І
полягала
та зміні п
Безпер
ми 2004 р.
уряду, а та
конів, при
у термін,
Футей.
ком Інтер. 52
Оніщук
брані статті).
Консти
1996 р. Зак
8 грудня 2004

України 1996 р. по суті зберігала радянську модель місцевого самоврядування та не забезпечувала умов для децентралізації влади. Вона залишила без суттєвих змін основні принципи старої радянської судової системи та прокуратури¹.

На недоліки Конституції України 1996 р. в частині організації державної влади звертала увагу Венеційська комісія, у висновку якої говорилося про необхідність посилення парламентського контролю за діяльністю уряду. Комісія висловлювала сумнів щодо надання Президентом та Кабінету Міністрів права законодавчої ініціативи та вважала недоцільним надання Президентом переваг, що перешкоджали діяльності уряду. Венеційська комісія рекомендувала усунути подвійну відповідальність Кабінету Міністрів перед Президентом і Верховною Радою².

Необхідність новелізації Конституції України 1996 р. зумовлювалася проголошенням Україною курсу на євроінтеграцію, у зв'язку з чим зміст Основного закону щодо організації державної влади потрібно було удосконалити з урахуванням традицій європейського конституціоналізму.

Процес формування сучасного вітчизняного конституціоналізму підтверджується подіями Помаранчевої революції, адже народ України змусив владу провести конституційну реформу, яка передбачала децентралізацію влади та зміцнення державного суверенітету України, орієнтацію зовнішньополітичного вектору на Західну Європу і США. 8 грудня 2004 р. Верховна Рада прийняла Закон України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України». Суть змін полягала у передачі частини повноважень президента парламенту та зміні порядку і процедури формування уряду³.

Безперечним позитивним результатом конституційної реформи 2004 р. стало усунення переваг президента перед парламентом щодо уряду, а також встановлення особливого механізму введення у дію законів, прийнятих парламентом, у випадку не підписання їх президентом у термін, що встановлений Конституцією. Завдяки реформі Україна

¹ Футей, Б. (2001). Становлення правової держави: Україна 1991–2001 рр. Юрінком Інтер, 52–53.

² Онішук, М. В. (2013). Український конституціоналізм: виміри модернізації (вибрані статті). Юрінком Інтер, 93–94.

³ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Закони України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 р. (2005). Тандем-плюс, 39–44.

вступила на шлях модернізації конституційної системи та відмови від елементів пострадянського конституціоналізму. Розпочався процес формування сучасного конституціоналізму за зразком країн Центральної Європи та Балтії. Спираючись на конституційну традицію обмеження державної влади, відбулася зміна форми правління із президентсько-парламентської республіки на парламентсько-президентську.

30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України визнав неконституційним Закон України «Про внесення змін до Конституції України» 2004 р. на підставі порушення процедури його ухвалення, встановленої Конституцією України, а отже відновив дію Конституції України у редакції 1996 р. Відновлення чинності Конституції України редакції 1996 р. змінило форму правління із парламентсько-президентської республіки на президентсько-парламентську¹.

Внаслідок перемоги Революції Гідності відбулася зміна влади в Україні. 21 лютого 2014 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України № 742-VII», чим відновила чинність Конституції України у редакції 2004 р., а отже відбулася зміна форми правління з президентсько-парламентської республіки на парламентсько-президентську.

Питання конституційно-правового забезпечення реалізації принципу поділу державної влади, форми правління та конфлікту між учасниками політичного процесу початку ХХІ ст. стали предметом детального дослідження фахівців у галузі конституційного права Ю. Г. Барабаша, Ф. В. Веніславського, Данильяна О. Г., Орзіха М. П., Крусян А. Р., Петришина О. В., В. М. Скрипнюк, Тацій В. Я., Тодики Ю. М., Шаповала В. М., Шевчука С. В., Яковюка І. В. та інших науковців². Проблеми, пов'язані із поділом влади, системою стриму-

¹ Слінько, Т. (2021). Сучасний український конституціоналізм, вектори розвитку. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 614.

² Барабаш, Ю. Г. (2008). Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Право, 220.; Веніславський, Ф. (2008). Забезпечення стабільності конституційного ладу як передумова становлення правової держави в Україні. *Вісник Академії правових наук України*, 3(54), 109–115; Орзіх, М. П., & Крусян, А. Р. (2006). Сучасний конституціоналізм в Україні. Вступ до українського конституційного права: монографія. Алерта, 290.; Скрипнюк, В. М. (2010). Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти: монографія. Логос, 504.; Тацій, В. Я. (2008). Актуальні питання розвитку вітчизняного конституціоналізму на сучасному етапі державотворення. *Вісник Академії правових наук України*, 3(54), 35–42; Тацій, В. Я.,

та відмови від
ся процес фор-
н Центральної
ію обмеження
президентсько-
сько.

навав неконсти-
титутції Украї-
валення, вста-
о Конституції
итутції України
ко-президент-

я зміна влади
Закон України
туції України
раїни у редак-
президентсько-
тсько.

еалізації прин-
конфлікти між
ли предметом
ційного права
Орзіха М. П.,
я В. Я., Тоди-
І. В. та інших
емою стриму-

ектори розвитку.
правозахисна ор-
України», 614.

практиці консти-
Забезпечення ста-
держави в Україні.
, & Крусян, А. Р.
конституційного
системи державної
504.; Тацій, В. Я.
му на сучасному
5-42; Тацій, В. Я.,

вань і противаг, з одного боку, та системністю влади і взаємодією її елементів, з іншого, притаманні для більшості так званих «молодих» демократій. На думку автора, державно-правові конфлікти за умови, що вони не спричиняють системну кризу органів державної влади, слід розглядати як ознаку дії механізму обмеження державної влади. Такі конфлікти не характерні для авторитарних режимів, що можна спостерігати на прикладі Білорусі та Російської Федерації. Стратегічними інструментами вирішення державно-правових конфліктів мала б стати адаптація законодавства України до права Європейського Союзу, відкритість політичного процесу та контроль за діяльністю державних інститутів представників громадянського суспільства.

Важливою складовою втілення конституційної традиції обмеження державної влади стала реформа децентралізації, яка передбачала передачу повноважень та бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого самоврядування. В основу законодавства про децентралізацію влади було взято Європейську хартію місцевого самоврядування 1985 р. Але у 2014 р. Верховна Рада не змогла ухвалити проєкт змін до Конституції України щодо децентралізації, незважаючи на підтримку суспільства та високу оцінку Венеційської комісії. Тому реформа розпочалася на підставі пакету законодавчих актів про децентралізацію: Законів України «Про внесення змін до Бюджетного і Податкового кодексів» від 28.12.2014 р., «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р., «Про засади державної регіональної політики» від 5.02.2015 р., «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 4.09.2015 р. Вагомими результатами реалізації реформи децентралізації стало завершення процесу об'єднання територіальних громад, укрупнення районів, бюджетна децентралізація, удосконалення механізму об'єднання громад, пожвавлення економічної активності громад¹. Водночас, на думку науковців, існує низка проблем і труднощів, пов'язаних із нормативним регулюванням реформи децентралізації², що загальмувало процес внесення відповідних змін

Тодика, Ю. М., Данильян, О. Г., Яковюк, І. В., & Петришин, О. В. (2003). Конституційно-правові засади становлення української державності. *Право*, 326.

¹ Круглашов, А., & Бурега, В. (2021). Здобутки і труднощі в реалізації децентралізації влади в Україні. *Аспекти публічного управління*, 9, 2, 73: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/869/846/>

² Пипяк, М. І., & Румянцева, В. В. (2018). Нормативно-правове забезпечення децентралізації в Україні: стан і перспективи удосконалення. *Право і суспільство*, 2, 3, 153.

до Конституції України. Лише після тривалого узгодження і доопрацювання на початку 2022 р. Верховна Рада мала розглянути президентський законопроект № 2598 «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)».

Демократичні зміни та формування громадянського суспільства потягнули за собою необхідність проведення реформи судової гілки влади, що розпочалася з прийняттям Закону України від 2 червня 2016 р. «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Окрім іншого, судова реформа передбачає підвищення вимог до кандидатів на посаду судді, зміну засад судочинства, формування та повноваження Конституційного Суду України, запровадження інституту конституційної скарги та значну кількість інших новел¹.

Поряд з іншими демократичними перетвореннями, кінцевою метою конституційних реформ, проведення яких спричинили Помаранчева революція та Революція Гідності, слід вважати втілення конституційної традиції обмеження державної влади у Конституції України 1996 р.

Отже, українська конституційна традиція, витoki якої відносяться до часів Київської Русі, знайшла своє відображення у основних конституційних актах України: україно-польських та україно-московських міжнародних угодах другої половини XVII ст., Конституції України 1710 р., проектах конституцій і законодавчих актах доби визвольних змагань 1917–1920 рр. та юридичним чином закріплена у Конституції України 1996 р. Аналіз конституцій свідчить, що їх розробники спиралися на національну конституційну традицію та європейський конституційно-правовий досвід.

Важливою складовою національної конституційної традиції стало конституційне закріплення механізму та інструментальних способів правового обмеження державної влади, який спирався на інститут народовладдя; виборність, колегіальність, строковість, підконтрольність та підзвітність органів влади; обмеження влади шляхом її поділу на три гілки та запровадження механізму стримувань і противаг; інститут місцевого самоврядування та децентралізація влади. Межі державно-

¹ Слінько, Т. (2021). Сучасний український конституціоналізм, вектори розвитку. *Конституційна традиція української державності*. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 614; Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2.06.2016 р. № 1401-VIII.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>

ення і доопра-
ути президент-
ституції Укра-

го суспільства
судової гілки
ни від 2 черв-
(щодо право-
ищення вимог
а, формування
овадження ін-
х новел¹.

нцевою метою

Помаранчева
и конституцій-
України 1996 р.
ої відносяться
основних кон-
о-московських
ституції Украї-
и визвольних
у Конституції
робники спи-
ейський кон-

радиції стало

них способів
а інститут на-
контрольність
поділу на три
ваг; інститут
жі державно-

ектори розвитку.
равозахисна ор-
України», 614;
равосуддя» від
#Text

владної діяльності органів публічної влади визначаються суверенітетом народу, правами і свободами людини і громадянина, а також втіленням у конституційну практику принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, що передбачено конституційними актами України другої половини XVII – початку XXI ст.

Вітчизняна конституційна традиція правового обмеження державної влади переважно будувалася на принципах парламентської або парламентсько-президентської республіки. Історичний досвід конституційного будівництва засвідчує, що президентсько-парламентська форма правління не відповідає національній конституційній традиції. Громадянське суспільство допускало можливість встановлення президентсько-парламентської республіки лише за умов складної військово-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні. На прикладі конституційних актів України можна стверджувати, що впродовж багатьох століть українська конституційна традиція характеризувалася сприйняттям прогресивних вітчизняних політико-правових учень, а також широким використанням досягнень конституційної теорії і практики розвинутих демократичних країн світу, що в кінцевому результаті засвідчує європейський цивілізаційний вибір України.

Список авторів

БАТИГІНА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

БОЖКО ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ГАРКУША АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ГРИНЬКО ЛАРИСА ПЕТРІВНА, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права».

ГУТОРОВА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член Міжнародної асоціації кримінального права, член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», член науково-консультативної ради при Конституційному суді України.

КАБАЛЬСЬКИЙ РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ, кандидат юридичних наук, асистент кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ГНАТЮК АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

КОЗАЧЕНКО АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

КРИНИЦЬКИЙ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник, директор інституту, професор кафедри

Наукове видання

**ЗАХИСТ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ
ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА:
ГАЛУЗЕВО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС**

Монографія

За редакцією Наталії Гуторової та Ігоря Криницького

*Видається в авторській редакції
Комп'ютерна верстка А. Т. Гринченка*

Підписано до друку 26.12.2023.

Формат 60×90/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 27,5. Обл.-вид. арк. 21. Тираж 300 прим.

Вид. № 3294

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна

Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017